

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Antologia a przekład : między wyborem autora, redaktora i tłumacza : (na przykładzie poezji quebeckiej w Polsce)

Author: Joanna Warmuzińska-Rogóż

Citation style: Warmuzińska-Rogóż Joanna. (2012). Antologia a przekład : między wyborem autora, redaktora i tłumacza : (na przykładzie poezji quebeckiej w Polsce). "Między Oryginałem a Przekładem" T. 18 (2012), s. 255-273

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Joanna Warmuzińska-Rogóż
Uniwersytet Śląski, Katowice

**Antologia a przekład: między wyborem
autora, redaktora i tłumacza
(na przykładzie literatury quebeckiej w Polsce)**

Publikacja – w kulturze docelowej – antologii ukazującej pewien mniej lub bardziej reprezentatywny wycinek literatury wyjściowej może stać się pretekstem do rozważań przekładowych skoncentrowanych nie tylko na samej dominancie translatorskiej, rozumianej jako „ten element struktury utworu tłumaczonego, który trzeba przełożyć (odtworzyć) w utworze docelowym, aby zachować całokształt jego subiektywnie istotnych cech” [Bednarczyk 1999: 19], lecz także badających wpływ osób trzecich na kształt globalnie rozumianego przekładu. Jak przypomina Danielle Risterucci-Roudnicky, nawet jeśli mamy do czynienia z wydawnictwem „reprezentatywnym”, każda antologia pokazuje jedynie pewne fragmenty w stosunku do jakiejś subiektywnej całości [Risterucci-Roudnicky 2008: 125]. Fragmenty te składają się na obraz danej literatury, który jednak stworzony zostaje przez pryzmat wyborów autora czy też autorów antologii, nazywanych przez Emmanuela Fraisse’a, autora bardzo ciekawej pracy na temat antologii we Francji, „organizatorami z zewnątrz”¹, niezależnie od tego, czy mowa o anonimowym autorze, czy też o pewnej grupie autorów, autorze i tłumaczu w jednym itd. [Fraisse 1997]. Następnie dokonany przez niego / przez nich wybór poddany zostaje przekładowi, który w nieunikniony sposób nacechowany będzie przez postać tłumacza.

Jaki jest efekt tak rozumianego procesu zmiany perspektywy odczytania literatury obcej? Spróbujmy przyjrzeć się bliżej tym kwestiom

¹ *Tiers organisateurs* (wszystkie cytaty francuskie w moim przekładzie).

na przykładzie drobnego wycinka funkcjonującej w języku polskim francuskojęzycznej poezji kanadyjskiej. Jak dotąd ukazał się w Polsce tylko jeden zbiór prezentujący ten gatunek literacki francuskojęzycznej prowincji: *Antologia poezji Quebecu*, wydana w 1985 roku w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego. Wcześniej do polskiego czytelnika poezja z Quebecu trafiała jedynie fragmentarycznie, przede wszystkim za sprawą czasopism literackich².

Wrocławska publikacja systematyzująca po raz pierwszy obraz poezji quebeckiej jest ze wszech miar wyjątkowa: przede wszystkim ze względu na samą inicjatywę, która ma na celu przybliżenie XX-wiecznej poezji quebeckiej czytelnikom spoza Kanady, a także dlatego, że niezwykle są jej losy wydawnicze. Otóż zbiór powstał na podstawie antologii opublikowanej na Węgrzech w 1978 roku. Wersja węgierska została opracowana z inspiracji i przy współpracy prof. Beli Köpeczi z Węgierskiej Akademii Nauk oraz prof. Evy Kushner, absolwentki Uniwersytetu McGill w Montrealu, wykładowczyni literatury francuskiej i porównawczej, członkini Akademii Literatury i Nauk Humanistycznych Kanady. Jak zaznacza we wstępie redaktor polskiego wydania, Józef Heistein, prof. Kushner współpracowała także z Pracownią Literackich Badań Porównawczych Uniwersytetu Wrocławskiego i to jej inicjatywie zawdzięczamy polskojęzyczną publikację. Mamy zatem do czynienia z ciekawym „łańcuchem wydawniczym”: począwszy od pierwotnej publikacji węgierskiej przygotowanej przez osobę należącą do kultury wyjściowej, co jest nie bez znaczenia dla kształtu antologii, aż po polską wersję, którą współtworzyła ta sama osoba, przy czym polska antologia zawiera szereg zmian w stosunku do swojego „oryginału”, o czym jest mowa we wstępie do książki. Po pierwsze, dokonano modyfikacji na poziomie wyboru tekstów, zastępując część z nich bardziej współczesnymi. Dodano także kilku autorów, zwłaszcza młodszego pokolenia. Ponadto zmianie uległ układ poszczególnych części. Jak uzasadnia redaktor polskiego wydania:

² Wymienić tu należy przede wszystkim „Twórczość” z 1978 roku – pierwszą publikację przybliżającą poezję Quebecu polskim czytelnikom, wraz z dossier „Współcześni poeci Quebecu” (przekłady Jerzego Lisowskiego i Edwarda Stachury), oraz lipcowy numer „Literatury na świecie” z 1984 roku w całości poświęcony literaturze quebeckiej, zawierający m.in. ważny tekst Gastona Mirona *Pobratymiec obu Ameryk*.

„Zamiast krótkiego wstępu zamieszczono rodzaj wprowadzenia do literatury francusko-kanadyjskiej, gdyż dla czytelnika tej książki będzie to częstokroć pierwsze zetknięcie się z tą literaturą” [*Antologia poezji Quebecu* 1985: 8]. Tuż po wstępie merytorycznym Heisteina pojawia się informacja o okolicznościach powstania antologii, a także o wprowadzonych zmianach. W szczególny sposób zaakcentowana została rola Evy Kushner (polski redaktor przybliżyła m.in. jej sylwetkę naukową). Wstęp kończy krótka notka na temat polskiego tłumacza, Marka Baterowicza. Z kolei całość tomu zamyka esej pióra Evy Kushner, opisujący najważniejsze tendencje i nurty w quebeckiej poezji – w polskim przekładzie. Kolejnym *novum* w porównaniu z wersją węgierską jest umieszczenie w *Antologii...* obok przekładów – także oryginałów wierszy³.

Przyjrzyjmy się teraz każdemu z elementów antologii ze szczególnym uwzględnieniem decyzji poszczególnych jej twórców, które wpłyną następnie na jej odbiór przez polskiego czytelnika. Jak wynika z badań François Dumonta, który poddał analizie 29 antologii właściwych dla francuskojęzycznego obszaru językowego, wydanych w latach 1980-2000, w przeciwieństwie do zbioru poetyckiego antologia w przeważającej liczbie przypadków poprzedzona jest **wstępem** czy też **wprowadzeniem**, mającym określić cel publikacji [Dumont 2010: 101]. Jeśli chodzi o wstęp merytoryczny Heisteina, stanowi on przede wszystkim krótki rys historyczno-literacki wprowadzający czytelnika niezaznajomionego z literaturą quebecką w krąg jej kultury. Pokazuje późne początki literatury w Quebecu i pierwsze ważne dzieła, które pojawiły się dopiero w XIX wieku, przesycone dziedzictwem katolicyzmu i głębokim patriotyzmem. Heistein zarysowuje powolne zmiany w literaturze, zarówno w prozie, jak i dramacie, pokazując przy

³ Pierwotnie węgierska, a następnie polska antologia poezji quebeckiej nie są jedynymi przekładami poezji quebeckiej, jakie ukazały się na świecie. Istnieje sześć antologii w języku angielskim, trzy antologie rumuńskie, dwie w języku hiszpańskim (w tym jedna dwujęzyczna), dwujęzyczne wydania: włoskie, mandaryńskie, ukraińskie (jest to zresztą jedyna publikacja literatury quebeckiej w tym języku). Ponadto w Hiszpanii ukazał się tomik poezji Emila Nelligana, podobnie we Włoszech, gdzie dodatkowo opublikowano tomiki Gastona Mirona, P.-M. La-pointe’a i Giguère’a; istnieją także Nelligana i Mirona w języku portugalskim [Chartier 2004].

tym ważne tło historyczne i społeczne. Nie koncentruje się natomiast na poezji, gdyż – jak sam stwierdza – tę szerzej opisuje Kushner w artykule zamykającym antologię. Szczególnie dużą wartość z punktu widzenia polskiego czytelnika może mieć fakt, że Heistein podkreśla odrębność quebeckiego pisarstwa zarówno od dziedzictwa francuskiego, jak i od dominującej kultury anglofońskiej. Szczegółowo opisuje zmiany, jakie zaszły nie tylko w mentalności, lecz także kulturze Quebeczyków w wyniku spokojnej rewolucji (lata 60. i 70. XX wieku). Nie ustrzegł się on jednak pewnych nieścisłości, zwłaszcza jednej ważnej z punktu widzenia zaznajomienia polskiego czytelnika z kulturą francuskojęzycznej prowincji, gdyż w zasadzie zamiennie używa określeń: „literatura francusko-kanadyjska” i „literatura quebecka”, które w samym Quebecu mają ściśle rozgraniczenie, jako że pierwsze określa dzieła, które powstały przed spokojną rewolucją, drugie natomiast odnosi się do publikacji ukazujących się od lat 60. XX wieku, tj. od chwili, kiedy Quebeczycy postanowili zaznaczyć swą odrębność⁴.

Tekst Kushner natomiast pokazuje poezję prowincji przez pryzmat języka, gdyż zdaniem autorki to właśnie „świadoma współzależność między językiem i dziełem poetyckim” [*Antologia poezji Quebecu* 1985: 340] pozwalała twórcom w Quebecu ukazać swą odrębność kulturową i historyczną. Swoje rozważania Kushner rozpoczyna od ukazania cech charakterystycznych XIX-wiecznej poezji, która mimo ewidentnego francuskiego dziedzictwa zawiera pewne odrębności, choćby na poziomie tematyki. Ukazuje następnie dwa ciekawe nurty: „szkołę patriotyczną” Quebecu i „szkołę literacką” z Montrealu, po to, by skontrastować ich dokonania z Hécctorem de Saint-Denyssem Garneau (pierwszym poetą, którego wiersze zamieszczone są w *Antologii...*), który wprowadza do poezji swoistą współzależność słowa i znaczenia. Jak pisze Kushner, zdaniem poety to właśnie jest „tajemnicą poezji, siecią niewidzialnych nici, których poeta jest lepiszczem” [*Antologia poezji Quebecu* 1985: 343]. Twórczość Garneau została opisana drobiazgowo, wywody ilustrowane są licznymi przykładami, w tym także tymi, które pochodzą

⁴ Powszechnie uważa się, że określenie *littérature québécoise* („literatura quebecka”) pojawiło się w 1965 roku w czasopiśmie „Parti pris” [Biron, Dumont, Nardout-Lafarge 2007: 277].

z samej *Antologii...* Szerzej została omówiona także twórczość Anne Hébert (poetka figurująca jako druga w *Antologii...*), która, podobnie jak jej kuzyn Saint-Denys Garneau, wywarła znaczący wpływ na literaturę quebecką, m.in. poprzez zdecydowane odcięcie się od dziedzictwa francuskiego. Kushner opisuje szerzej również twórczość Gillesa Hénaulta (piątego w kolejności w *Antologii...*), którą można by określić jako dwubiegunową, rozdartą między krzykiem i spokojem. W artykule nie zabrakło informacji o twórczości Gastona Mirona, ukazanej przez Kushner głównie przez pryzmat niezgody na anglicyzmy (nazywane konsekwentnie w *Antologii...* „anglizmami”), Paula Chamberlanda i jego „języka wywłaszczonego” oraz Jacques’a Braulta i jego sposobu na odzyskanie języka. Na koniec wspomina o grupie Hexagone, której przedstawiciele figurują w zbiorze (Pilon, Giguère, Hénault, A. Grandbois, F. Ouellette, P.-M. Lapointe) i która starała się połączyć w jedno przeciwstawne wymogi poezji narodowej i uniwersalistycznej. Rozważania zamyka wskazanie najnowszych, z punktu widzenia daty publikacji *Antologii...*, tendencji uosabianych przez Nicole Brossard, usiłującej zdemistyfikować poezję. Wydaje się, że tak zarysowana podwójna perspektywa, na którą we wstępie historycznoliterackim składają się aspekty społeczne i kulturowe, a w tekście Kushner kwestie języka w prezentowanych wierszach, daje polskiemu czytelnikowi ciekawy ogląd i wyposaża go w wiedzę pomocną przy lekturze zaproponowanych przekładów. Jednocześnie zostaje on jednak jednoznacznie ukierunkowany, co z pewnością zawęzi możliwości pełniejszej interpretacji.

Wróćmy teraz do kształtu *Antologii poezji Quebecu*. W swej analizie antologii poezji ukazujących się w Quebecu Dumont wyróżnia kilka ważnych elementów składowych właściwych dla tego rodzaju publikacji. Pierwszy z nich, **zdefiniowanie celu** [Dumont 2010: 101], dotyczy tego, czy kształt antologii nakierowany jest na pierwszeństwo poezji, czy też narodu. Inaczej mówiąc, czy dominuje aspekt literacki, chęć ukazania uniwersalności danej literatury, a tło historyczne jest niejako drugoplanowe, czy też wręcz przeciwnie – na plan pierwszy wychodzi kwestia specyfiki danego narodu, a wybrane wiersze mają służyć jej ilustracji. W przypadku analizowanej przez nas antologii wydaje się, że już tytuł: *Antologia poezji Quebecu*, a nie poezji quebeckiej, rysuje wybraną perspektywę nakierowaną na kwestie narodowe (co ciekawe, we francuskim tytule *Anthologie de la*

poésie québécoise pojawia się wersja z przymiotnikiem). Z drugiej strony podział zastosowany w antologii, czyli brak poszczególnych sekcji odnoszących się np. do kolejnych epok literackich i zastosowanie kryterium chronologicznego, może świadczyć o dominującej roli poezji. Jeśli natomiast sięgniemy do wstępu oraz do notek bibliograficznych, odnajdziemy w nich ściśle nakierowanie na kwestie narodowe i właśnie ten aspekt zdaje się dominować. Taka optyka nie jest niczym wyjątkowym, jeśli przyjrzymy się roli, jaką często przypisuje się w Quebecu literaturze: jest ona gwarantem niezależności i utrwalenia tożsamości. Kształt *Antologii poezji Quebecu* wydaje się wpisywać w model najczęściej stosowany wśród autorów tej formy wydawniczej, oparty na perspektywie historyczno-literackiej, mającej – jak zauważa Tokarz – przede wszystkim funkcję mediacyjną między dwiema kulturami [Tokarz 2010: 174].

Kolejnym kryterium pozwalającym na określenie charakteru danej antologii jest jej **orientacja**, jak za Fresse'em nazywa tę cechę Dumont, czyli kryterium wyboru tekstów, które może oscylować między „utrwaleniem” a „manifestem” [Dumont 2010: 104]. Możliwy wybór dobrze obrazują dwa przykładowe uzasadnienia: pierwsze, które odnosi się do chęci utrwalenia pewnego obowiązującego kanonu, a które zostało zastosowane na gruncie francuskim m.in. przez Raymonda Jacquenoda w jego *Anthologie de la poésie française* [1991]: „Myśleliśmy o takich tekstach, które dawniej kaligrafowali uczniowie i których uczyli się na całe życie”⁵ [Jacquenod 1991: 6]. Na przeciwległym biegunie mieści się, burzący zastane schematy postrzegania poezji, wybór Michela Casenave'a, zastosowany w jego *Anthologie de la poésie de langue française* [1994], w której nie ma miejsca na przedstawienie „reprezentatywnej próbki”, jako że zdaniem autora antologii prowadziłoby to do oddalenia czytelnika od widzianej całościowo poezji francuskiej. W przypadku analizowanej przez nas antologii chodzi z pewnością o pierwszy model, o czym zresztą we wstępie pisze sam Heistein, stwierdzając, iż:

[w] niniejszym tomie zamierzono przedstawić polskiemu czytelnikowi, być może po raz pierwszy stykającemu się z poezją quebecką, jak

⁵ *Nous avons pensé à ces textes que les bons élèves calligraphiaient autrefois, qu'ils apprenaient imperturbablement – et pour la vie.*

najszerzy jej obraz (w granicach naszych możliwości wydawniczych), włączając reprezentantów różnych tendencji, mimo iż niektóre utwory nie mogą uchodzić za szczyty twórczości poetyckiej [*Antologia poezji Quebecu* 1985: 8-9].

W tym kontekście warto zastanowić się dokładniej nad **doborem nazwisk poetów**, jako że w przypadku antologii jej autor staje się, jak zauważa Risterucci-Roudnicki, swoistym twórcą sensów, wybierając teksty według jakiegoś określonego zdefiniowanego przez siebie kryterium i organizując je według narzuconego sobie schematu [Risterucci-Roudnicki 2008: 124]. W przypadku *Antologii poezji Quebecu* ważną rolę w procesie przeniesienia obcej literatury na grunt polski odgrywają redaktorzy, częściowo przedstawicielka kultury wyjściowej (Kushner), częściowo reprezentant kultury przyjmującej – Heistein, który wprowadził do listy nazwisk autorów pewne modyfikacje, zapewne przynajmniej częściowo wynikające z rozdzwiewku czasowego między ukazaniem się węgierskiego (1978) i polskiego wydania (1985). To oni – jako krytycy – będą spełniać tutaj, zgodnie z opinią Tokarza, funkcję poznawczo-oceniającą (wartościowanie literatury wyjściowej) oraz postulatywną (tworzenie obrazu literatury obcej na gruncie kultury rodzimej) [Tokarza 2010: 172].

Przyjrzyjmy się dokładniej liście zaproponowanych w *Antologii poezji Quebecu* autorów i skonfrontujmy ją dla przykładu najpierw z wydanym w 2004 roku przewodnikiem Daniela Chartiera po quebeckiej kulturze (*Le guide de la culture au Québec*), którego wydanie wpisuje się w ogólną tendencję charakterystyczną dla francuskojęzycznej prowincji polegającą na bezustannej potrzebie ustalania kanonu literatury quebeckiej⁶.

Oto **zestawienie nazwisk autorów**, których teksty wybrano do antologii, i nazwisk poetów, którzy pojawili się na Chartierowskiej liście 100 najważniejszych dzieł quebeckich, wraz z porównaniem tomów zawierających tłumaczone wiersze:

⁶ Korzystam z jednego z nowszych opracowań tego typu, nie zaś z opracowania wydanego w latach 80., kiedy ukazała się w Polsce antologia, po to, by zobaczyć, w jaki sposób dzisiejszy czytelnik zostanie skonfrontowany z poezją quebecką przygotowaną do przekładu z perspektywy lat 80. XX wieku.

<i>Antologia poezji Quebeku (1984)</i>		<i>Le guide de la culture au Québec (2004)</i>
Nazwisko autora	Tom poezji	Tom poezji
H. de Saint-Denys Garneau	<i>Œuvres</i> (1971)	<i>Regards et Jeux dans l'espace</i>
A. Hébert	<i>Poèmes</i> (1960)	<i>Œuvre poétique 1953-92</i>
A. Grandbois	<i>Poèmes</i> (1969)	<i>Les îles de la nuit</i>
R. Lasnier	<i>Poèmes</i>	<i>Présence de l'absence</i>
G. Hénault	<i>Signaux pour les voyants</i> (1972)	–
P.M. Lapointe	<i>Le réel absolu</i> (1971)	<i>Le réel absolu</i>
J. Brault	<i>Mémoire</i> (1965), <i>La poésie ce matin</i> (1971)	<i>Mémoire</i>
J.-P. Pilon	<i>Comme eau retenue</i> (1969)	–
G. Lapointe	<i>Le temps premier,</i> <i>L'ode au Saint-Laurent,</i> <i>Arbre-radar</i>	<i>Ode au Saint-Laurent</i>
G. Miron	<i>L'homme rapaillé</i>	<i>L'homme rapaillé</i>
R. Giguère	<i>L'âge de la parole,</i> <i>La main au feu,</i> <i>Forêt vierge folle</i>	<i>L'âge de la parole</i>
F. Ouellette	<i>Poésies</i>	<i>Les heures</i>
P. Chamberland	<i>Terre-Québec,</i> <i>L'afficheur hurle,</i> <i>Demain les dieux naîtront</i>	<i>Terre-Québec, L'Afficheur hurle</i>
S. Paradis	<i>Pour les enfants des morts, La malebête, Il y eut un matin</i>	–
P. Perreault	<i>Chouennes, Gélivures</i>	–
M. Lalonde	<i>Geôles,</i> <i>Terre des hommes</i>	<i>Speak white</i>

<i>Antologia poezji Quebeku (1984)</i>		<i>Le guide de la culture au Québec (2004)</i>
Nazwisko autora	Tom poezji	Tom poezji
M. Bélanger	<i>Prélude à la parole, Infranoir, Fragments paniques</i>	–
G. Langevin	<i>Chansons et poèmes, No- vembre, La vue du sang</i>	–
G. Godin	<i>Les cantouques</i>	–
N. Brossard	<i>Mordre en sa chair, Suite logique</i>	<i>Amantes</i>
F. Charron	<i>Interventions politiques</i>	–
Y.-G. Brunet	<i>Poésies</i>	–
M. Beaulieu	<i>Variables, Oracles des ombres</i>	–
G. Lafond	<i>Brak</i>	–
M. Garneau	<i>Langage, Langage IV</i>	–

Jak pokazuje powyższe zestawienie, na 25 autorów, którzy pojawiają się w *Antologii*, 13 znajduje się także na liście Chartiera i są to niewątpliwie nazwiska twórców należących do kanonu literackiego prowincji. Pozostałe nazwiska natomiast w wielu przypadkach pojawiają się jako ilustracja ważnych tendencji w opracowaniach dotyczących historii literatury quebeckiej, m.in. w *Histoire de la littérature québécoise* Birona, Dumonta i Nardout-Lafarge'a oraz w *Littérature du Québec* Gasquy-Resch. Zbiory poetyckie, z których wybrano wiersze do *Antologii...*, częściowo tylko pokrywają się z tymi, które – zdaniem Chartiera – najbardziej wpłynęły na kształt quebeckiej literatury. Jeśli przeanalizujemy je bliżej, to okaże się, że antologię wybierali często tomy zbiorowe (pierwsze cztery przypadki), nierzadko proponowali też wybór wierszy pochodzących z kilku tomów, co było gwarancją większej różnorodności. Nie można także zapominać o tym, że wybór taki bywa częstokroć uwarunkowany także względami pozaliterackimi, związanymi z możliwością uzyskania praw autorskich do przekładu, o czym zresztą

wspomina Heistein, pisząc, iż chodziło o „jak najszerzy obraz (w granicach naszych możliwości wydawniczych)” [*Antologia poezji Quebecu* 1985: 8-9; podkr. J.W.-R.]. Co ciekawe, największe rozbieżności pojawiają się na końcu listy, co mogłoby świadczyć o nieco pochopnych decyzjach redaktorów z 1984 roku, związanych z wyborem najmłodszych autorów.

Zobaczmy teraz, jak prezentuje się nasza antologia w porównaniu z jednym z nowszych wydawnictw, jakie pojawiło się w Quebecu: *La poésie québécoise contemporaine* pod redakcją Jeana Royera [1991]. Jest to antologia przedstawiająca twórczość 77 poetów quebeckich od roku 1945, mająca na celu ukazanie ewolucji poezji, zaczynając od zaangażowania w kwestie narodowe, aż po nakierowanie na indywidualizm. Liczba zgromadzonych nazwisk jest imponująca i może stanowić pewien punkt odniesienia dla naszego porównania, które przeprowadzimy nie tylko pod kątem wybranych nazwisk, ale także tytułów wierszy:

<i>Antologia poezji Quebecu (1984)</i>		<i>La poésie québécoise contemporaine (1999)</i>
Nazwisko autora	Tytuł wiersza	Tytuł wiersza
H. de Saint-Denys Garneau	<i>Accueil, Accompagnement, Je sors</i>	<i>Le jeu, Spleen, Maison fermée, Commencement perpétuel, Autrefois, Silence, Parole sur la lèvre, Après les plus vieux vertiges, C'est eux qui m'ont tué, Quitte le monticule</i>
A. Hébert	<i>Mystère de la parole, Amour</i>	<i>Les grandes fontaines, Les petites villes, La fille maigre, La chamg्रे fermée, Le tombeau des rois, Mystère de la parole, Survienne la rose des vents, Ève</i>
A. Grandbois	<i>Noces, Pris et protégé</i>	<i>Parmi les heures..., Ce qui me vient..., Noces, Cris</i>

<i>Antologia poezji Quebeku (1984)</i>		<i>La poésie québécoise contemporaine (1999)</i>
Nazwisko autora	Tytuł wiersza	Tytuł wiersza
R. Lasnier	<i>La malemer, L'arbre de vie, Office du plus noble, Tendresse, La main du potier</i>	<i>Nocturne, Ensemble, Îles, Présence de l'absence, Poids de la neige, Simplicité</i>
G. Hénault	<i>Visages sans nom, Chan- son des mégots, Miroir transparent</i>	<i>No man's land, Be- stiaire, Fusée, Le jeu de l'amour, Sémaphore (I), Je tiens conseil..., Traversée, Miroir transparent</i>
P. M. Lapointe	<i>Arbres, Le temps tombe, Barque funéraire</i>	<i>Le vierge incendie, Solsti- ce d'été, Soyez tristes, Quel amour?</i>
J. Brault	<i>Anonyme, Patience, L'en- dessous l'admirable, Pres- que silence</i>	<i>A une désespérance, Pour fêter l'aujourd- d'hui, Mémoire, Un jour quelconque</i>
J.-P. Pilon	<i>Après un matin, Le lien de la terre, A suivre, L'arbre, Recours au pays, Barcelone</i>	<i>Recours au pays, La parole est à naître</i>
G. Lapointe	<i>L'ode au Saint-Laurent</i>	<i>Dire c'est revivre, Inévitable terre, Nus et vulnérables, Seuil de l'homme, Ode au Saint-Laurent, Corps autre infiniment</i>
G. Miron	<i>L'homme rapaillé, Art poétique, La marche à l'amour, Les siècles de l'hiver, L'héritage et la descendance</i>	<i>La marche à l'amour, Pour mon repatrie- ment, Compagnon des Amériques, Monolo- gues de l'aliénation délirante, La pauvreté Anthropos</i>

<i>Antologia poezji Quebeku (1984)</i>		<i>La poésie québécoise contemporaine (1999)</i>
Nazwisko autora	Tytuł wiersza	Tytuł wiersza
R. Giguère	<i>L'âge de la parole, Adorable femme des neiges, J'imagine, J'erre, Sylvain Garneau, Mon école, Je chante</i>	<i>La limite du silence, La rose future, L'âge de la parole, Continuer à vivre, Une ligne accuse, Le cri, Nouvelle culture, On a beau dire</i>
F. Ouellette	<i>Langue de l'aile, L'âme, La connaissance, Naufrage, Le couple, Les mots, Le fleuve en l'arbre, Joive, La „table de pierre” de Brancusi</i>	<i>Légende d'un monde vierge, Passeport des étoiles, Géants tristes, Le fleuve vertical, Femme, Résurrection</i>
P. Chamberland	<i>L'afficheur hurle, L'enfant, Compagnon cosmonaute, Hommes de l'intime lointain, Mère, je te ressembles, Aléatoire instantané</i>	<i>Les nuits armées, Naissance du rebelle, Poème de antérévolution II, L'afficheur hurle, Le temps d'un langage</i>
S. Paradis	<i>L'homme périphérique</i>	<i>Le risque, Holocauste, La voie, Equilibre</i>
P. Perreault	<i>Gélivures</i>	<i>Lointain, Noces, Froidure, Neigeries</i>
M. Lalonde	<i>Speak white</i>	<i>Ô longue lente délivrance, Avec mon sil, Foudres, Identification, Humanisation</i>
M. Bélanger	<i>Le cristal d'un pur silence, N'attendez pas de moi...</i>	<i>Prélude à la parole, Le temps des genèses, Visage sans visage, Infranoir, Fragments paniques</i>
G. Langevin	<i>Miron, L'instant rutile d'éternité-, Pour une aube, Ouvrir le feu, Stress, Mon refuge est un volcan, Le fou solidaire</i>	<i>Comme je crie/comme je chante, Les cathédrales sont vides, Novembre, La vue du sang</i>

<i>Antologia poezji Quebeku (1984)</i>		<i>La poésie québécoise contemporaine (1999)</i>
Nazwisko autora	Tytuł wiersza	Tytuł wiersza
G. Godin	<i>Cantouque de l'écœuré, L'amour lui-même, Après</i>	<i>Cantouque d'amour, Cantouque des racines</i>
N. Brossard	<i>L'écho bouge beau, reprendre le sens du départ, Le centre blanc, L'Ignée, l'Intégrale, Mar- ginal way</i>	<i>Chaudes errances, Mots subordannant</i>
F. Charron	–	<i>Phase II</i>
Y.-G. Brunet	–	<i>Chant III, Chant V, Chant VI</i>
M. Beaulieu	<i>Fleurons glorieux (divertissement)</i>	<i>Sang et eau des os, Peu- ple de la neige</i>
G. Lafond	<i>Plus que le mot, le nom, Le visage de l'eau, Sur la pente rugueuse, L'œil est une étoile, Une fleur cueillie, Vagues, livres, saisons</i>	<i>Psaume, Je suis moi et quel autre</i>
M. Garneau	<i>Cousine des écureuils</i>	<i>Aurore, Langage</i>

Jak się okazuje, tylko dwa nazwiska nie pojawiają się w antologii Jeana Royera. Natomiast na poziomie wyboru poszczególnych wierszy pojawiają się znaczne rozbieżności, także w przypadku sztandarowych poetów quebeckich, na czele z Saint-Denyssem Garneau i Anne Hébert. Wydaje się, że właśnie ten wybór w najszerszym zakresie ujawnia subiektywizm antologisty oraz powoduje stworzenie nowych sensów w kulturze docelowej. Jeśli już mowa o autorach, to, jak wspomniałam wcześniej, wybór większości nazwisk nie budzi w zasadzie kontrowersji: przede wszystkim zupełnie uzasadnione wydaje się pierwsze miejsce Saint-Denysa Garneau, uważanego powszechnie za wyjątkową postać w XX-wiecznej poezji quebeckiej, prawdziwego odnowiciela tego rodzaju literackiego, głównie dzięki pracy nad językiem, o czym

pisala Kushner, oraz dzięki kultywowaniu obrazu poety przeklętego i samotnego, wprowadzonego wcześniej na grunt quebecki przez Nelligana [Chartier 2004: 13]. Niemniej jednak, o ile wybór samego poety na niejako honorowe pierwsze miejsce na liście wydaje się bezdyskusyjny, o tyle pojawia się tutaj inna trudna kwestia – wybór bazowego zbioru oraz poszczególnych jego wierszy. Przyjrzyjmy się wspomnianemu przykładowi wierszy Garneau. Trzeba wiedzieć, że ten zmarły przedwcześnie poeta jest autorem jedyne go przez niego opracowanego i wydanego za jego życia zbioru poetyckiego [Saint-Denis Gorneau 2002]. Kontrowersje wokół możliwości wyboru jego wierszy pojawiły się już wtedy, gdy przygotowywano pierwsze pośmiertne wydanie jego twórczości. Były one spotęgowane faktem, iż większości odnalezionych wierszy nie opatrzono datą, co wykluczało porządek chronologiczny. Dodatkowo, jak pisał sam Garneau: „Wybór jest jedną z rzeczy, które odróżniają sztukę od życia”⁷ [Dumont 2010: 7], co świadczyło o ogromnej wadze, jaką przykładał do architektury zbioru poetyckiego. Swoją jedyną tom poetycki zbudował w taki właśnie sposób, że układ wierszy tworzy sam w sobie globalnie arcyciekawy tekst do analizy, m.in. na poziomie tytułów wierszy, które ułożone w całość tworzą odrębny sens⁸. Kiedy po śmierci Garneau jego dwaj przyjaciele, Jean Le Moyne i Robert Elie, wydają jego *Poésies complètes*, nie potrafią ustrzec się przed pewnym paradoksem: mimo iż w zamyśle mają to być wszystkie dzieła, w istocie dokonują oni selekcji na podstawie dwóch kryteriów: wartości oraz przynależności do poezji lub prozy [Dumont 2010: 14]. Selekcja jest do tego stopnia kuriozalna, że umieszcza jako późniejsze wiersze pisane przez Garneau na długo przed publikacją jego jedyne go za życia zbioru, co przeczy zdecydowanie kształtowi kompozycji tego tomu. Wznowiony w 1972 roku tom otrzymuje tytuł *Poésies* (już nie *complètes*), co nie zmienia faktu, że nieco zdeformowany układ wierszy Garneau istnieje w nim nadal. Polskie przekłady pochodzą natomiast z tomu *Œuvres* [1972], wydanego pod redakcją Jacques’a Braulta i Benoît Lacroix w serii *Bibliothèque des lettres québécoises* przez wydawnictwo Uniwersytetu w Montrealu. Mowa zatem o zbiorze znacznie

⁷ *La sélection est une des choses qui distinguent l’art de la vie.*

⁸ Na gruncie quebeckim poddał go ciekawej analizie Jacques Blais [Garneau 1987].

większym niż pierwsze wydanie pośmiertne dzieł poety: w pierwszej części ujęto *Regards et jeux dans l'espace* oraz inne dzieła poetyckie, w drugiej zaś prozę oraz dzieła niepublikowane za życia poety. Zdaniem Dionne'a jest to pierwsze tak pełne wydanie twórczości Garneau, choć trudno o nim powiedzieć, by było kompletne, o czym piszą sami redaktorzy [Dionne 1971]. Wybór tego właśnie źródła obiecuje jednak polskim czytelnikom, że otrzymają dość reprezentatywny wycinek twórczości poety, choć trudno mówić o reprezentatywności, jeśli z tomu liczącego ponad 1300 stron polscy redaktorzy zmuszeni byli wybrać 10 utworów. Przykład Garneau pokazuje, jak trudny jest wybór wierszy, nie tylko w kontekście przekładowym, ale także na gruncie narodowym, gdyż taka a nie inna selekcja nieuchronnie prowadzi do stworzenia nowych sensów w wymiarze globalnym.

Jeśli już mowa o wyborze autorów, kolejnym dylematem, przed jakim staje autor antologii, jest ustalenie bazowego **kryterium zawartości antologii**, którym może być wybór autora lub wybór konkretnych tekstów. Trzeba powiedzieć, posiłkując się tutaj wynikami wcześniej wspomnianej analizy Dumonta, że w przeważającej liczbie przypadków podstawowym kryterium staje się wybór autorów. Podobnie jest w przypadku *Antologii poezji Quebecu*, o czym pisze cytowany wcześniej Józef Heistein. Wyrażona przez niego motywacja każe zatrzymać się dłużej przy kolejnym kryterium, jakim jest możliwość wyboru bądź to utworów reprezentatywnych dla danej literatury, bądź też utworów o wyjątkowych walorach literackich. Opcja zastosowana w *Antologii poezji Quebecu* należy do pierwszej, najbardziej rozpowszechnionej kategorii i wpisuje się w nieco paradoksalną tendencję, w której – jak pisze Dumont – „poeci pojawiają się jednocześnie jako typowi reprezentanci pewnej tendencji literackiej i jako jednostki wyjątkowe” [Dumont 2010: 109].

Wyborowi towarzyszy zawsze alternatywa związana z **chronologicznym lub tematycznym sposobem ułożenia wierszy** [Dumont 2010: 111]. Dumont zauważa, że najczęściej autorzy antologii proponują podział na części odpowiadające poszczególnym wiekom czy też epokom literackim. W *Antologii poezji Quebecu* otrzymujemy

⁹ *Les poètes apparaissent à la fois comme des représentants typiques d'une tendance littéraire et comme des êtres d'exception.*

natomiast w spisie treści poszczególne nazwiska autorów, które nie zostały eksplcytnie skojarzone z żadną epoką, ale ułożono je chronologicznie, co nie ułatwi początkującemu czytelnikowi literatury quebeckiej jej odbioru.

Nie bez znaczenia jest także forma przedstawienia wierszy, czyli **wyбір opcji dwujęzycznej** i umieszczenie wersji francuskiej i polskiej na sąsiadujących stronach. Zgodnie z opinią Risterucci-Roudnicki, decydując się na wydanie dwujęzyczne, antologięsi warunkują w specyficzny sposób odbiór poezji przede wszystkim dlatego, że burzą świadomość etnocentryczną czytelnika poprzez pomieszanie porządku lektury. Co więcej, z powodzeniem wykorzystują rozmieszczenie tekstu na rozkładówce książki, grając tym samym na wielokulturowości [Dumont 2010: 125]. Tworzy się zatem namacalny związek między oryginałem a przekładem. Nie bez znaczenia jest także sposób rozplanowania obu tekstów: poziome, pionowe, poprzeczne rozmieszczenie tekstów na stronie, ich rozmiar, rodzaj czcionki, kierunek lektury (oryginał → przekład, lub odwrotnie), umiejscowienie nazwiska autora, tłumacza, tytułu zbioru itd. W przypadku *Antologii poezji Quebecu* wiersze pojawiają się w parze: po lewej stronie oryginał, po prawej przekład, w ten sposób, że poszczególne linijki obu wersji odpowiadają sobie w układzie poziomym na obu stronach. Taki układ zdecydowanie ułatwia dialog, w którym „przekład rozmawia z oryginałem” [Risterucci-Roudnicki 2008: 127]. Dodatkowo na górze pierwszej strony dotyczącej danego autora umieszczono notkę bibliograficzną, wprowadzając czytelnika w krąg jego twórczości. Wszystkie notki skonstruowane zostały według jednego schematu: krótka informacja biograficzna (pochodzenie, wykształcenie, kariera zawodowa), tytuły najważniejszych zbiorów poetyckich oraz ogólnie zarysowana charakterystyka twórczości (w tym wpisanie w określony nurt poetycki). Poniżej znajduje się informacja o tytule zbioru, z którego pochodzą przetłumaczone wiersze. Oba elementy wydrukowano dużo mniejszą czcionką w porównaniu z właściwym tekstem.

W kontekście rozmieszczenia tekstów warto przywołać wiersz *Le temps d'un langage* Paula Chamberlanda, autora, o którego twórczości czytamy w notce, że charakteryzuje ją „prawdziwa orgia eksperymentów formalnych wywodzących się z bogactwa jego wielostronnego doświadczenia” [*Antologia poezji Quebecu* 1985: 211]. Wiersz w oryginale zapisany został odręcznie, natomiast jego tłumaczenie na prawej

stronie książki pojawia się w wersji drukowanej, co zdecydowanie burzy wspomniany wcześniej dialog, „ugrzecznia” w pewien sposób wybrany przez poetę sposób ekspresji, właściwy zresztą dla jego twórczości. Można się zastanawiać, czy chodzi tutaj o decyzję tłumacza, przyjętą przez niego dominantę translatorską, zgodnie z którą forma wiersza nie odgrywa jego zdaniem ważnej roli, czy też chodzi może bardziej o decyzję edytorską, czyli wpływ „organizatora z zewnątrz”.

Zaproponowana przeze mnie perspektywa pokazała tylko jeden z elementów składających się na specyfikę antologii w kontekście przekładowym, a mianowicie wpływ osób trzecich na jej kształt i stworzenie nowych sensów. Pozostaje jeszcze druga ważna kwestia dotycząca nieprzekładalności tekstu poetyckiego jako takiego [Risterucci-Roudnicki 2008: 127], o której w niniejszej analizie nie było mowy. Publikacja pod redakcją Heisteina ilustruje tezę Dumonta, zgodnie z którą antologia, przekształcając teksty poetyckie w dokumenty, zastępuje kontekst zbioru wyjściowego kontekstem interpretacyjnym [Dumont 2010: 114]. W analizowanym przypadku okazuje się, że podwójni redaktorzy, reprezentujący obie kultury, dobrze wywiązują się ze swojego zadania, choć tak naprawdę wybór, przed którym stoją antologięści, zawsze jest z jednej strony nieco subiektywny, a z drugiej często uwarunkowany także aspektami pozamerytorycznymi. A zatem zaproponowany przez Bednarczyk schemat obrazujący punkt widzenia tłumacza i autora [2008: 47] w przypadku antologii należałoby jeszcze wzbogacić o Fraisse'owskich *tiers organisateurs*, czyli redaktorów, osoby dokonujące selekcji, autorów paratekstów, a także może wydawców. Jean-Philippe Lefebvre przypomina we wstępie do przygotowanej przez siebie *Anthologie bilingue de la poésie allemande*, że słowo „antologia” wywodzi się z języka greckiego i oznacza „zbiór kwiatów”: „zbiór, antologia, tomik poetycki: gdziekolwiek będziemy sięgać, [pojawi się] dawny związek łączący wybór wierszy i staranne przygotowanie bukietu, ułożonego tak, by przekazywał jakieś znaczenie i wręczanego w szczególnych okolicznościach”¹⁰ [Lefebvre 1993: IX]. Bez wątpienia analizowana antologia, podobnie jak szereg innych tekstów tego typu,

¹⁰ *Florilège, anthologie, recueil: où qu'on puise, une ancienne relation lie le choix des poèmes à la confection savante des bouquets destinés à l'offrande, composés selon une signification et remis dans des circonstances particulières.*

realizuje swój podstawowy cel, jakim jest rodzaj zaproszenia czytelników w krąg poezji. Czasem także antologia bywa dla niektórych społeczeństw swego rodzaju potwierdzeniem istnienia, co szczególnie widać w przypadku kontekstu quebeckiego [Dumont 2010: 114]. Z drugiej strony, nie sposób nie zgodzić się z Risterucci-Roudnicky, która stwierdza, że antologia dwujęzyczna rozczłonkowie fragment czy też wycinek z literatury wyjściowej na dwie całości, które za pomocą takiej a nie innej formy wydawniczej stają się dziwnie ze sobą powiązane [Risterucci-Roudnicky 2008: 125].

Bibliografia:

- Antologia poezji Quebecu / Anthologie de la poésie québécoise* [1985], red. J. Heistein, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bednarczyk A. [1999], *Wybory translatorskie. Modyfikacja tekstu literackiego w przekładzie i kontekst asocjacyjny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Bednarczyk A. [2008], *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, PWN, Warszawa.
- Biron M., Dumont F., Nardout-Lafarge E. [2007], *Histoire de la littérature québécoise*, Boréal, Montreal.
- Brault J., Lacroix B. [1972], *Œuvres*, Presses de l'Université de Montréal, Montreal, *Bibliothèque des lettres québécoises*.
- Casenave M. [1994], *Anthologie de la poésie de langue française*, Hachette, Paris.
- Chartier D. [2004], *Le guide de la culture au Québec*, Editions Nota Bene, Quebec.
- Dionne R. [1971], *Saint-Denys Garneau: oeuvres*, texte établi, annoté et présenté par J. Brault, B. Lacroix, Les Presses de l'Université de Montréal, Montréal, *Bibliothèque des lettres québécoises*, <http://www.erudit.org/revue/etudlitt/1971/v4/n3/500213ar.pdf> – 9 VI 2011.
- Dumont F. [2010], *Le poème en recueil*, Editions Nota Bene, Quebec.
- Fraisse E. [1997], *Les anthologies en France*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Gasquy-Resch Y. [1994], *Littérature du Québec*, Edicéf, Vanves.
- Jacquenod R. [1991], *Anthologie de la poésie française*, Pierre Bordas et Fils, Paris.

- La poésie québécoise contemporaine. Anthologie* [1991], red. J. Royer, L'Hexagone et la Découverte, Montréal, *Anthologies*.
- Lefebvre J.-P. [1993], *Anthologie bilingue de la poésie allemande*, Gallimard, Paris.
- Risterucci-Roudnicky D. [2008], *Introduction à l'analyse des œuvres traduites*, Armand Collin, Paris.
- Saint-Denys Garneau H. de [1987], *Le Choix de Jacques Blais dans l'oeuvre de Saint-Denys Garneau*, Presses laurentiennes, Charlesbourg.
- Saint-Denys Garneau H. de [2002], *Regards et Jeux dans l'escape*, „Bibliothèque électronique du Québec” vol. 8.
- Tokarz B. [2010], *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary:

Anthology and translation: between author's, editor's and translator's choice (on the example of the Quebec literature in Poland)

Each translating decision is about application of a particular translating dominant, in other words a specific point of view in interpretation of a book chosen to be translated. This perspective is inevitably different from an author's dominant, considering that a translator reads a text by view of his own experiences, acquired knowledge and natural born sensitivity. An additional change of dominant occurs in case of publishing, in a target culture, an anthology that shows a fragment of a source culture: a reader receives an image of a given literature that was created through the prism of the choices made by the author of the anthology. Subsequently, his choice is subject to translation which is always affected by the translator. The purpose of this analysis is to discuss the specificity of the choices not only made by a translator, but also by the “external organizers”, and of their impact on the shape of the anthology on the example of *Antologia poezji Quebecu*.

Key words: anthology, translation, poetry, Quebec, dominant